

CRNI RAZGOVORI

U prvi sumrak vladika naredi da se zatvorenik nahrani.
Ubrzo se momak vrati. Nosio je nedirnutu krišku sira
i mlijeko u čanku.

Sveti vladiko, ne prima večeru.

A zašto, jadan?

Tice ga znale, neće ni da zbori.

Ni vladika te večeri ne uze zalogaja. Dohvati tanku
svijeću i uputi se u crkvu.

Eno, ode vladika da se moli.

I to u nedoba.

Danju ti on rijetko zaviruje u crkvu.

Privali tu! «Rijetko zaviruje»... A vidiš li, ispale ti, da
nema kad ni muvu s nosa otjerati!

Unese vladika onaj svijetli krug preko izlizanog kame-
nog praga – mrakovi se razbjegoše da ćute zbijeni u uglo-
vima.

Kleknu ispred ikonostasa, držeći jednako onu blijedu
voštanu vrpču u rukama.

Oče moj i svi božji ugodnici i vi mrtve vladike crnogor-
ske, obrnite sveto oko put mene, evo me na koljenima! Ne
dođoh da molim od vas ni milost ni opraštanje. Ako je
griješ na mojoj duši, neka ona u jedan cik kao mačka sago-
ri u plamenu. Ja sam već pregorio sebe pred očima svega
naroda. No, pristupih da vas pitam: smijem li ja živu ljud-
sku dušu žrtvovati za dobro sveopšte? Ne sijevajte pogledi-
ma, zaboga! Ne hukćite, utuliće se svijeće! Ako se to ne

smije činiti, ja vas pitam: kako se onda vojnici izvode na klanje, i to mladi, a ponekad i djeca? I još vas pitam: šta sam ja sa ovim trošnim rebrima i šta je abat Dolči prema onome grdnom puku na kamenu, što se noćas tranjama ili samo mrakom pokriva? Šta smo mi prema onim nesočnim izdancima djece, koji proniču uz pragove, uz ognjišta i međe, i koje kosi kuga i boginje i crveni vjetar i po sto puta umiru i premiru od gladi i svakojake pokore? Šta je rana i bol jednoga, prema nosilima i ranama koje ni raspjevane tužbarice nabrojiti ne mogu? Samo to sam htio da vas pitam, oče i sva sveta lica na ovom noćnom saboru. Vaše ćutanje pada li kao osuda na moja ramena? Sve ste i sami vidjeli i razabrali: zli čin pokrenu se kao sam od sebe; ne naredih da ga sputaju i okuju, ne rekoh da ga šibljikaju, ali se nađe ko će to sve učiniti. Što ćutite? Graknite sad na mene: ti si gospodar od ove zemlje, što ne stade ispred Frana Dolčija? Valjalo je pružiti ruku, okujte prvo mene! Evo golih leđa za šibljike! I moje slabine za kundačenje! Što ga pusti, sjenka ti oči popila! I da je crnji od Ciganina, i da mu u samoj kičmi spava zmija izdaje, tvoj je, tvoj je on! Ti si ga doveo, ti ga držao i hranio, tebi je desna ruka bio! Sve je to istina. A ja pitam vas i ovu noć i ovaj prestrašeni jezičak svjetla: šta smo mi, ako nijesmo kadri da dio svoga nebola probudimo ranom, ako dišemo samo za svoju gunjinu, ako ne razdamo veliki dio sna, i brige, i zalogaja... Ej, stani, vladiko, stani smireni, presušeni! Ti pričaš o žrtvama, a ko je pitao Dolčija: «Hoćeš li dragovoljno u gvožđe i u tamu da bi se na Crnu Goru opet spustile nečije daleke milosti?» Niko ga nije pitao! A da li znaš, da li si makar i pokušao da naslutiš šta bi stari abat na to odgovorio? Ne bi legao pod šibljike, utekao bi. A otkud znaš? Možda bi on našao u sebi snage za veliko žrtvovanje. Ovako, oduzeta mu je i ta mogućnost – vrgli ste ga na sramni sud. I ti, i ti, vladiko, imaš tu udjela!

Ne mogu se sakriti tvoji prsti – uzalud si ih lomio pod mantijom dok je Dolčiju pucala žuta koža na plećima! Onda mi sad sudite! Sudite mi smjesta, ugodnici! Sudite, mrtve vladike crnogorske! Evo me, grešan, na koljenima, evo me čelom na kamenu... Uspravi se, ne gubi glavu! Teže je bilo na Krusima. Ne, nikad! Ovo je crno bez bjelege. Uspravi se, opet ti kažem. Ako se krenulo zlim putem, ti si dužan da bar nešto učiniš. Ako su Dolčija okovali, ti mu moraš glavu sačuvati. Imaj to na umu: branićeš Dolčijevu glavu. Onda njegova žrtva neće biti prevelika. Neka ga, nek tamnuje za nekoliko, a poslije gledaj da ga izbaviš i uputiš u široki svijet – tako ćeš i sebe sama izbaviti.

Povlači se natraške prema izlazu, pa još jednom zakratko pritekne na pragu.

Priđe stražarima.

Neka me jedan odvede do zatvorenika.

Onako sa svijećom u ruci, vladika uđe u nisku sobicu. Na podu je sjedio Dolči, leđima oslonjen na zid.

Svijeća ga prenu. Modre oči dočekaše vladiku bez iznenađenja – prije bi se reklo, nadao se dolasku.

Momak prinese tronožac za vladiku.

Ostavi nas nasamo.

Vrata se sa škripom pritvoriše. Kad i taj zvuk utihnu, nastade tajac. Vladika je pratio uhom sve slabije korake stražara. Svijeću zalijepi za ivicu prašnjave daske, koju bjehu zaboravili blizu vrata, pa se spusti na tronožac.

Dolči pomjeri noge – zveknu gvožđe.

Krišom ga osmotri vladika: više lijeve obrve modrica i kapci natečeni i jedan pramen kose slijepljen od krvi.

Da olakša vladici, Dolči reče:

Što ste se trudili da dolazite k jednom robijašu! Ili je ovo zadnja ispovijest?

Rekoše: odbio si večeru i nećeš da zboriš.

Zar biste vi primili taj obrok da ste na mojem mjestu?

Ni ovako ga nijesam primio.

Dolči nekako prikupi noge i sav se okrenu k vladici.

Ali, zašto ste došli? Idite, počinite. Ostavite me s mojim gvoždem i mislima.

Morao sam.

A čujete li sad kakav šum? Nešto kao talasi.

Ne.

E, vidite, ja čujem. Iako sam daleko od mora, prislonim uvo uza zid, ovako, i čini mi se – bruje talasi, grgore čisti obluci. Pa zatvorim oči i slušam i lakše mi je. I vidim: presijava se pusto žalost a odmah iza njega je modrina, studena, svježa modrina; pa zamačem u nju ruke, pa ih dižem uvis, a slana mi voda kaplje po čelu i trepavicama, pa se stače do usana... A možda su to bile suze, vladiko? Šta mislite, jesu li bile suze?

Ko plače još nije izgubljen.

Znam te mudrosti, i ja sam nekakav pop. Ali, zašto ste došli – da me tješite, da se pravdate?

Samo jedna misao me je dovela: počeo sam da sumnjam u tebe.

Zar i vi?

Čekaj! Onaj koji ti je bliži, čim osjeti neku nesigurnost, sumnja žešće i zagriženije nego onaj ko te zna poizdalje. Jer sumnja je strahovita borba, da znaš.

Sad vidim: za mene izlaza nema.

Ali, čuj, svega ti pod nebom, gledaj me pravo u oči: ima li išta od onoga što ti bacaju na dušu?

I pod udarcima sam rekao... Ne, stisnuo sam zube, a to je značilo: čist sam.

To je možda bio prkos. Tvoj odgovor, onaj pravi, istiniti, ne treba mi ni za Mazurevskog, ni za Crnogorce, ni za koga živa, već samo za mene, za obračun koji se krši tu,

ispod grudne kosti. To što ćeš mi reći, sa mnom će u grob.

Čudim vam se, vladiko. Ne mogu da se priblerem. Zar vi da me to pitate? Pa vi sami najbolje znate da sam vas časno služio punih dvadeset godina. Jeste li se ikad potužili na moj rad ili moje držanje?

Nikad.

Jesam li išta stekao od vas ili drugih?

Tu smo braća.

A ovo za Francuze – to je mizerna sitnarija. Par onih pisama poslao sam po vašem nalogu. I vi znate njihovu sadržinu. Ostala moja prepiska bila je čisto lična.

O tome sad ne moramo govoriti. No, sjećam se: obojica smo onda zaključili da je bolje imati moćnog prijatelja nego moćnog krvnika. Francuska je sila naglo rasla. A bili smo zaboravljeni od svakoga... Nego, zašto si spremio onaj pasaport?

Pošteno da kažem, bojao sam se od ovoga što me je danas snašlo! Poodavno naslućujem da će paljba biti okrenuta protiv mene. I eto, bio sam toliko slab, pomišljao sam da se skrajnem pod stare dane ako što zagusti.

Pa što si onda čekao, koga đavola?!

Kolebao sam se. Bilo je i kajanja. Ponekad bi mi se učinilo da je to kukavičluk i nemušto priznavanje krivice koja ne postoji. Ili bih utuvio sebi: to je sebično, sebično je i nisko ostaviti vladiku baš sada.

I meni bi bilo mnogo lakše da si nestao.

Vladiko, ne govorite tako! Da sam pobjegao, za mnom bi ostao prljavi trag. Ko bi ga oprao? Još bi se blata bacilo za mnom. Vi znate, volio sam da pišem stihove o časti ljudskoj i o tome kako se dobra kuća ne može graditi od razjedena kamena i crvotočnih trupaca. Morao sam da ostanem. Tu gdje sam bio, tu da se branim i pravdam i ako ureba da poginem.

Vladika se nalakti i prihvati za čelo. Opet zveknu gvožđe na Franovim nogama.

Oprostite, vladiko, ja znam da vas sve ovo duboko boli. Možda i ja sam zbog toga jače patim. Ali, morao sam da izaberem najteži put i za sebe i za vas.

Čuj, nešto ću te pitati. Evo, koliko smo vremena zajedno proveli, nikad mi ne reče: zašto si stupio u službu kod mene?

Dolči se izvi od bola, pribi lakat uz rebra.

Stoji li sumnja i iza toga pitanja?

Ne... Ili se možda krajičkom dodiruju.

Iskreni ste. I ja ću biti takav. Vidite, prije svega, plijenila me je vaša ličnost. U onoj tuđini, u Petrogradu, osjetio sam u vama onu našu domaću snagu, onu kremenu stinitost i čvrstinu. A onda, bio sam sagledao već mnogo prljavštine i ljigavosti oko nekih dvorova. I sinulo mi je: gledaj, Dolči, gledaj i upamti za čitav vijek: velike sile bave se često niskim poslovima, mute i love svako za sebe. A vi ste mi donijeli nešto od daha Crne Gore i nešto od mojeg zavičaja i razbudili ste u meni rodoljuba. I nazrio sam još nešto: vi ste već tada krenuli putem samoodricanja, nijeste imali pred očima karijeru, lični uspjeh, već samo svoju sirotinju. Eto, to me je omađijalo, to me je povuklo. Rekao sam sebi: «Dolči, ništa plemenitije nećeš učiniti nego ako se okaneš crkvenih rabota i velikih prestonica i pođeš u onaj kamen, kojem si možda za nešto potreban...» A što se vas tiče, nijesam se prevario. Nebrojeno puta ste potvrdili svoju pravičnost. I gledao sam u vas kao u zvijezdu. I tek sada, tek od danas, vidim na vama mrlju. No, možda me oči varaju, jer se o meni radi...

Vladika ne podiže glavu. Samo palci taru garave obrve.

I eto, od tih trenutaka, od prvih naših susreta minu

mного vremena. I dođe današnji dan. I čuh kako vi oporo izgovarate: «Da se ispita Dolčijev slučaj.»

Ne spominji to?

Moram! Jer, ta me je riječ porazila, i sad me progoni, i teža mi je od ovih okova. Šta može da učini ta ubistvena riječ? Od onog trenutka kad ste je izgovorili, ne postoji više Frano Dolči, vladčin sekretar, ne postoji čak ni jedan običan moj ljudski život. Kao kuga izbija ta riječ i ja postajem slučaj. Oko mene se sve namah promijeni, lica i držanje ljudi, zvuk mojeg i tuđeg govora, oslonca mi nestane, i danje svjetlo drukčije obasjava sve oko mene, i soba je tijesna i vazduh gust i otrovan. Uzalud mi momak u istim sudovima donosi istu moju večeru, drukčije su oči koje me gledaju i drukčije se pruža njegova ruka. Ili i ja otkrivam u držanju ljudi ono što ranije nijesam zapažao? Nedvojbeno: više nijesam onaj koji sam bio (kriv ili ne, svejedno!). Postoji samo moj slučaj. On se navali na moja pleća, pojaše me, pipci mi neki mile uz grlo. Čak i ako me drugi ne gleda sumnjivo, ja u svakom čovjeku vidim isljednika i tužitelja i onoga koji žudi da me kazni i kao da zavidim svakome. Pred sumnjom i optužbom ostadoh sam, kako nikad nijesam bio na svijetu. Možda se čovjek osjeti tako usamljen i bespomoćan samo pred smrću. I nešto se u magnovenju slomi u meni: ono malo ponosa pretvara se u bezumni prkos, osjećam u sebi nešto od gonjene zvijeri, a znam – krotak sam bio i svaka mi je drskost bila odvratna i mrska. Ali, ja sam nemoćan, vladiko, ja više nijesam onaj stari Dolči. Ja sam pritjeran uza zid i zavidim onom neukom stražaru, koji mi je na svaki mig donosio studene vode u vaganu (najslađa mi bješe voda iz drvena suda)... Slučaj. Ta porazna riječ! Ne, nije to samo riječ – to je sve oko mene: ljudi, vazduh, zemlja. Nije to riječ. Iza nje stoji sumnja, prijetnja, osuda, stoji mučenje i prezir...

Vladika naglo ustade i maši se rukom za svijeću. Ona bješe gotovo sasvim dogorjela. Opeče mu vrh kažiprsta, ali on ne trže ruku. Prihvati ostatak mekana voska.

Zar već odlazite?

I svijeća je pri kraju.

Ostade pred manastirom još nekoliko trenutaka, željan prostora. Osjećao je potrebu da se nadiše noćne svježine, koja se s planine spušta k moru, pa kao uz put zapljusne i ove strane.

Najednom srdito odbaci svijeću i ostade u mraku.

Bio je vladičin i Dolčijev slučaj. Sad je samo Dolčijev.